

УДК 159.9.019.4

Олена Донченко

АРХЕТИПИ - СПІЛЬНЕ В НАШОМУ ЖИТТІ (РОЗПІЗНАВАННЯ АРХЕТИПІВ ЯК ШЛЯХ ДО УНІКАЛЬНОСТІ)

Стаття написана в розвиток ідей К.Г. Юнга щодо феноменології архетипів. Архетипів не треба боятися, з ними треба дружити. Як треба дружити із власним несвідомим. Саме архетипи об'єднують усіх людей на Землі. І саме вони є фундаментом унікальності кожного.

Ключові слова: архетипи, несвідоме, архетипові ситуації, установки, схеми поведінки.

Глобалізація і архетипи. Слово "архетип" зустрічається сьогодні все частіше не тільки в наукових колах, але й в популярній художній літературі, кіно, журналістиці, бізнесі, політиці тощо. Серед науковців цим поняттям і його складною феноменологією вже давно опікуються філософи, психологи, соціологи, психіатри, політологи тощо. Його намагаються осмислити практикуючі лікарі та іміджмейкери. Феноменологію ірраціонального використовують рекламні і пр-технології, постнекласична і універсумна парадигми.

Таку популярність складного терміну важко було очікувати ще десятирок років тому. Під час Великої вітчизняної війни 1941-45 років і після неї батько аналітичної психології швейцарський психолог К.Г. Юнг вперше ввів поняття архетипу в свою пояснювальну схему тих страшних подій, неодноразово дискутував в цьому дискурсі з політичними експертами. Більшістю останніх архетипова тема сприймалась як містична й надумана. В американських наукових колах аналітична психологія також не змогла зрівнятися з психоаналізом З.Фрейда, залишаючись на узбіччі інтерпретативного дискурсу. Останній факт можна пояснити тим, що американська культурна традиція не має глибоких історичних коренів взагалі, вона молода й екстравертована, має яскраво виражену "янську" спрямованість і суто позитивістську експериментальну базу. Американській масовій свідомості легше сприймати автобіографічний (онтогенетичний) дискурс психоаналізу, аніж історичний (філогенетичний) дискурс розвитку психологічної феноменології.

Отже, що таке архетип і яким чином він потрапив в актив науки і практики саме сьогодні? Архетипову парадигму викликали до життя потужні глобалізаційні тенденції. Бо саме архетипи мають надкультурні і позачасові змісти трансперсонального, всезагального психічного. Всю генетично наслідувану структуру накопиченого людського досвіду, що зумовлює певний тип сприймання, переживання, поведінки і розуміння, Юнг категоризував як архетипову феноменологію. В широкому інформаційному дискурсі архетипами тепер називають універсальні способи організації індивідуального людського досвіду.

Архетипи – це свого роду кумулятивні уявлення про світ і життя в ньому людини, які не залежать від рівня існуючих сьогодні знань. У філософії Юнга архетипи виступають в якості структурних елементів несвідомого, що лежать в основі всіх психічних процесів. Це вроджені патерни людської поведінки. Коли людина втрапляє в архетипову ситуацію, вона діє у відповідності із внутрішньою схемою, типовою для кожного. Архетипи поглинають, містять у собі більшість психічного, соціологічного і політичного з того, що бачать і аналізують вчені. Тут і колективні уявлення, і масова свідомість, і соціальні установки, стереотипи – все, що становить більшість наповнення соцістальної та індивідуальної психіки. Все це обумовлює можливість взаєморозуміння всіх людей на землі.

Сенс активізації архетипів: можливість творення порядку з хаосу, нового "космосу" для людини, наблизити її до автентичності новим (універсального в індивідуальному) шляхом. Старий (в широкому смислі) шлях до внутрішнього душевного порядку був втрачений разом із розвінчанням, забуттям, звиканням, знецінюванням більшості богів і богинь, героїв і злочинців, символів і значень, зведенням їх до шаблонів і автоматизмів. Все це існувало як зовнішнє для людини, зовнішні регулятори життя у вигляді сильніших за людину сил, що оселялися в міфах, легендах, казках, символах тощо. Сьогоднішнє завдання – знову, на якісно новому рівні розвитку людства, оселити ці "вищі" сили в людській душі, там, де вони колись і народилися. Точніше, оселити в неосяжній людській душі все колективне несвідоме.

Колективне несвідоме (КН). У зашифрованому вигляді КН представлене в структурі архетипів, що матеріалізуються в міфологічних, релігійних, філософських, мистецьких системах, моральних кодексах, державницьких канонічних приписах, наскальних розписах, археологічних знахідках, віруваннях, обрядах, ритуалах, табу, народних казках, сказаннях, художній літературі, мистецтві, живописі, архітектурі, символах, знаках, продуктах людської творчості взагалі.

Живими носіями КН є індивід, натовп чи спільнота, група, народ в цілому. Соціологи, політики, журналісти намагаються пояснювати соціальні факти соціальними ж причинами. Втім, в основі суспільних структур, інститутів, продуктів творчості лежить глибокий пласт універсального психічного – певна структура архетипів, що транслює первинні образи, вірування, надії, мрії, бажання, пристрасті, відношення тощо. Це – пласт колективного несвідомого, який впливає на всі сфери суспільного та індивідуального життя.

Людина знає про себе більше, аніж вона свідомо визнає перед собою та іншими. Але тільки месмеризм вперше показав, що у стані штучного сну людина "видає на гора" набагато більше, ніж у свідомому стані бадьорості. Проте і у стані бадьорості З. Фрейд помітив те, що людська мова як суб'єкт людського досвіду вже давно об'єднала в цілісну групу й означила однаковим складом "О": об-мовитись, о-ступитися,

о-слухатися тощо. Для цієї групи він знайшов термін "помилкові дії". Але насправді йдеться про обмовки і показники несвідомого.

Індивідуальне несвідоме складається із забутого або витісненого особистого досвіду, слідів зовнішніх і внутрішніх подразників, які ніколи не досягали свідомості, усіх психічних змістів, які є несумісними зі свідомою установкою і виявляються морально, естетично й інтелектуально недопустимими, потенційних функцій даної конкретної душі або особистості, які не отримали свідомого розвитку. Індивідуальне несвідоме, як відомо, відкрив З. Фройд, підготувавши цим науковців до жвавого сприйняття ідей швейцарського психіатра К.Г. Юнга, який проаналізував колективне несвідоме з найбільшою повнотою і конкретністю, хоча сама ідея колективної психіки та її несвідомого компонента була знайома людству здавна (першоелементи світу, апріорні знання, категорії та ідеї, абсолютний дух та ін. у працях філософів, алхіміків, астрологів і т. ін.). А поняття "колективно-несвідомого" Юнга співзвучне поняттю "колективних уявлень" французької соціологічної школи (Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль).

Сьогодні проблематика колективного несвідомого розробляється в основному в рамках аналітичної психології, в якій, як і в усій психологічній науці, існує багато замкнених у собі шкіл і напрямів, між якими йде енергійна наукова дискусія.

Колективне несвідоме ототожнюється з величезним і безперервним світом, що існує незалежно від того, потрапляє він чи ні в чиєсь поле зору, це є універсальний, надперсональний пласт психічного, родова пам'ять людства, матриця, що містить психічний досвід різних народів і визначає змістове наповнення усіх інших рівнів індивідуальної та колективної психіки. Колективне несвідоме як ірраціональний чинник самопочуття, діяльності і поведінки людини представлено, по-перше, всіма відчуттями, пов'язаними зі "страхом Божим" перед непізнаваною, надлюдською владою універсального психічного, що вічно живе в людській душі; по-друге, з вічними народними пошуками героя – казкового "переможця драконів"; по-третє, безліччю штампів, стереотипів і психічних "аксіом", що мають корені в колективній психіці і проявляються у повсякденні як захисні психічні механізми, що полегшують напружене сучасне життя людини.

Ці ірраціональні психічні феномени існують у психіці кожної людини поряд із раціональною її частиною, утворюючи глибинний механізм регуляції, результати дії якого, як правило, людина пояснити не може: "Як я міг це зробити? Як припустився такої дурниці?" Або: "Це ж треба, Бог мудріший за мене, це він втрутився" тощо.

Відомий дослідник А. Гуревич так підтверджує інертність КП. У 1260 р. інквізитор Бурбон натрапив на таке вірування: селяни приносили на могилу святого Гінефора хворих дітей з надією на спасіння. Бурбон з'ясував, що цей святий – гонча собака, колись помилково вбита своїм хазяїном, володарем замка. Проте й через шість століть, в 1879 р. (минули Середньовіччя, Реформація, доба Просвітництва, Революція,

дехристиянізація!) ліонський вчений побачив той же обряд – селяни з тієї ж місцевості вклоняються святому Гінефору, знаючи, що це – собака. Риси КП залишилися незмінними.

Колективне несвідоме складається з успадкованих інстинктів і форм відчуття, сприйняття і розуміння, які ніколи не усвідомлювались індивідом і не були затребуваними ним протягом життя, але які є характерною рисою для цілої групи – будь-то родина, нація, раса або людство. Колективне несвідоме, як і колективна психіка в цілому, поділяється на групове й універсальне, синхронне і діахронне, метакультурне й інтракультурне тощо. В філогенезі соціум формує структуру людської психіки, в онтогенезі він є необхідною умовою відтворення цієї структури в окремому індивіді. Це є запорукою нормального, непатологічного розвитку: певний "обрій", тобто певна структура її захищають (див.далі).

Все вищесказане свідчить про те, що навряд чи можна говорити про колективну психіку як суму індивідуальних психік. Теоретичний аналіз і практичні спостереження говорять про те, що колективна психіка є утворенням, що базується на автономному фундаменті – **фундаменті архетипів**.

Архетипи – що це? "Архетипи" походять від лат. "типос" (відбиток, печатка) і означають певне утворення архаїчного характеру, що має міфологічний мотив. Це клас психічних змістів, походження яких не має своїм джерелом життя і діяльність окремого індивіда. Їх специфіка стосується властивостей людства як певного цілого. Ці "архаїчні залишки" К.Г. Юнг назвав архетипами, використовуючи вираз Блаженного Августина.

Поняття архетипу – головного поняття архетипового менеджменту – в широкий науковий обіг увів, звичайно, великий психолог, психіатр і культуролог К.Г. Юнг. Але він прийняв його "з рук" цілої плеяди попередників. "Ейдоси" Платона як ідеальні прототипи всіх речей, "первісний образ" І. Канта, який вказував на існування трансцендентальних концептів, об'єкта яких не можна знайти у досвіді і в яких міститься Urbild, прообраз будь-якого практичного застосування розуму (Критика чистого розума, 1781), а ще раніше, в листі до Герца, Кант увів поняття intellectus archetypus. Юнг також посилається на Шопенгауера, його трансцендентні ідеї як візуальні первинні образи (Мир как воля и представление, 1819), Гегеля (Логика, 1817), Германа Когена (Логика чистого розума, 1902) та ін.

Колективне несвідоме як об'єктивний феномен ідентичний у всіх людей і становить загальний фундамент душевного життя кожного, будучи при цьому надособистісним. Архетипи колективного несвідомого Юнга є тим самим, що й узагальнена матерія пневматосфери Флоренського, природна етика (транскультуральні стани свідомості) чеського дослідника Б. Кафки, різноманітні тонкоматеріальні світи, що відкриваються в змінених станах свідомості американського психіатра чеського походження С. Грофа. Висновки Грофа привели його до критики ньюто-

но-картезіанської і навіть ейнштейнівської парадигм. Широта і глибина спектру неусвідомлених знань, переживань і особливостей сприймання людини безмежні. К.Г. Юнг розглядав феномен психологічного наслідування як прояв макрокосму в мікркосмі людини.

К.Г. Юнг у своїй роботі "Архетип і символ" писав про архетипи: в кожному з цих образів кристалізувалася частка колективної психіки і людських доль, частка страждань і насолоди, переживань, що повторювалися в нескінченному ряду предків і в цілому завжди приймали один і той же хід; немов би життя, яке раніше невпевнено і навпомацки розтікалося по безмежній рівнині, раптово покотило потужним потоком по глибоко прорізаному в душі руслу, повторюючи те специфічне зчеплення обставин, яке з незапам'ятних часів формувало певний прообраз.

За К.Г. Юнгом, архетип сприймається як можливість людської поведінки, що визначається не батьком і матір'ю, а природою; як своєрідний психічний ген, що передається з покоління в покоління і не дає нам відірватися від прабатьків людства. Архетипи важко висловлюються, вони переживаються як невпевні подихи душі, якість томління, що не дає спокою, але виразити його дуже важко – захват, страх, радість, збудження, цікавість, потяг, огида, відрив тощо.

Архетипи як сила природи виявляються в психічному таким чином, що людина може їх проектувати на природу та інших людей. В людині як природній істоті відклася вся її земна історія, філогенез, вся природа, що увійшла в неї і відтворилася через наскальні малюнки, міфи, легенди, сказання, балади, казки. Психіка людини насичена з народження стійкими домінуючими мотивами і сюжетами земного життя. Стійкий мотив у системі стійких відношень отримує статус міфологічного персонажу. Тобто вирішальною обставиною в методі архетипів є презентація не просто автономних, атомарних фігур (Прометей, Едіпа чи Есхіла, напр.), а смислові структури в особливій ситуації, які зберігають крізь віки певний мотив вчинку, дії, думки.

Наприклад, архетип Великої матері символізує набагато більше, аніж досвід і реальність певної матері. Власне ставлення до реальної "матері" завжди піддається впливу підсвідомого шаблону Великої матері. Цим пояснюється розповсюджений внутрішній конфлікт між сприйняттям обмежених властивостей власної матері і архетиповим уявленням про божественні якості Великої матері. Останнє завжди набагато більше, ніж може втілити найкраща людська матір. Кожній людині необхідно коригувати рівень критичності по відношенню до власної матері, щоб не носити за собою лантух образ і почуття провини...

Нагадаємо, що поділ несвідомого на індивідуальне особисте (З. Фрейд) і колективне (К.Г. Юнг) було однією з головних причин наукового конфлікту цих двох геніальних людей. Причому, в останніх роботах Фрейд все ж таки визнав існування колективного несвідомого, назвав його філогенетичними схемами або осадом.

К.Г. Юнг індивідуальним комплексам Фрейда вдало протиставив архетипи колективного несвідомого, які слугували безпосередньо Му-

зою міфології і літератури народів світу. В цьому сенсі міфологія повністю співпадає з основами психології. Послідовники К.Г. Юнга (К. Керенї, Дж. Кемпбелл, Е. Нойман та ін.) вважають, що архетипи – це образи, персонажі, ролі, сюжети, в яких відтворюється процес "індивідуації", поступового виокремлення з колективного несвідомого індивідуальної свідомості, зміни у співвідношенні свідомого і несвідомого в психіці людини до їх кінцевої гармонізації в кінці життя. В якості найважливіших архетипів Юнг виокремлює архетипи **Матері, Дитяти, Тіні, Анімуса, Аніми, Мудрого старця і Мудрої старої**. **Матір** виражає вічну і безсмертну несвідому стихію. **Дитя** символізує і початок пробудження індивідуальної свідомості зі стихій колективного несвідомого, і зв'язок з початковою недиференційованістю, і антиципацію смерті і знову нового народження. **Тінь** – образ неусвідомленої частини особистості, яка може виглядати як демонізований двійник, від якого особа несвідомо відрешчується; **Аніма** для чоловіка і **Анімус** для жінки втілюють несвідому стать особистості, що може бути виражене в образі протилежної статі. А **Мудрий старець і Мудра стара** – вищий духовний синтез, що гармонізує в старості свідому і несвідому сфери душі. Колективне несвідоме майже протистоїть індивідуальній свідомості... І цю ситуацію намагається змінити архетиповий менеджмент. Не в плані руйнації цього протистояння, а в плані переведення його знову (як і в первісні часи, тільки на новому рівні) з деструктивного стану в конструктивний.

Отже, подібно до багатогранних кристалів, архетипи презентують зміст і поведінку об'єктивної душі. Вони в якості психосоматичних структур є нашою вродженою здатністю розуміти, організовувати і створювати досвід. Архетипи – це і біологічно зумовлені патерни поведінки, і символічні зображення цих патернів. Секрет живучості такого латентного, схованого символізму – у вічному інструменті поетів – метафорі. Метафори, як відомо, – це уподібнювання декількох явищ. Метафора наповнюється загальноновидовим, для всіх людей близьким і зрозумілим смислом лише тоді, коли її корені знаходяться в глибині архетипів. Таку глибоку метафору називають символом. Талановитий автор завжди виходить на символ і тоді він стає класиком. Символ завжди розімкнутий у два боки – у світ конкретних реалій і у світ неусвідомлених архетипових переживань. Послання підтексту архетипу завжди адресоване несвідомій частині психічного. А тому автори, що використовують з метою впливу символи, не повинні забувати про все розмаїття каналів сприйняття. І не тільки відомих – слух, зір, нюх тощо, але й тих, які працюють на рівні провідних психічних функцій типу людини.

Архетип як типовий мотив не атомістичний, а молекулярний, він є структурою і тільки в такій якості (бо в Юнга є й інші описи архетипів в якості неподільних атомів, які, на думку багатьох дослідників, не є суто архетипами – напр., фігура отця, що трансформується в бога, а потім в царя, героя, мудрого старця і т.д., – а приймають характер завузлювань, домінант, акцентуацій психічного життя).

Архетипи в нашому розумінні виступають як певні установки, передчуття, як досвідомі інтуїції, що регулюють психічне життя і соціальну поведінку людини. Вони є певними медіаторами між зовнішнім і внутрішнім в картині світу людини, інтегруючи всю роботу психічного.

Якщо йдеться про національно-культурні архетипи, то їх можна визначити як вселюдські універсалії з поправками на особливості певної культурної традиції.

Часто-густо зустрічається плутанина з поняттями архетип і стереотип.

Стереотип, на відміну від архетипу, визначається як жорстке, часто спрощене уявлення про конкретну групу або категорію людей. Стереотипи змінюються в часі, але їх носіям важко позбутися засвоєних уявлень. Якщо розглядати стереотип як уявлення, засноване на забобонах, його можна визначити як негативну категоричну оцінку, установку сприйняття когось-небудь або чогось-небудь.

Архетиповий менеджмент можна вважати за Інське доповнення до Янської психології управління. А оскільки архетипи прийнято вважати елементом трансцендентного, невидимого, але дієвого досвіду людства, їх природа нагадує природу божественного. Божественного як цілісності, яка містить у собі і Бога (Аллах, Христос, Будда) і Богиню (Богині-матері – українська Дана, шумерська Інанна, вавілонська Іштар, ханаанська Анат, єгипетська Ісіда, грецька Афродіта). Язичницька цілісність на Україні – Род і Рожаниці.

Символ Ін-Ян – архетиповий символ, що означає закон цілісності, порушення якого веде до великих психологічних проблем. Висловлююся за допомогою архетипів, тому що саме вони є втіленням того об'єкту, який послідовно ігнорується чоловічою половинкою управлінської психології. Йдеться про трансперсональну психіку, що існує поза біографією людей і суспільств. Саме вона є матрицею, з якої структуруються певні, "суб'єктивні", індивідуальні психіки як основа, на якій вибудовується з біографічним (для спільнот – історичним) часом ті чи інші психології (людей і спільнот). Тут "психологія" вживається не як наука, а як певні зусилля носія психічного, спрямовані на досягнення (збагнення) власної душі, на зміцнення взаємовідносин зі своєю первозданною природою. Важко знайти щось більш цілісне, вічне, надійне, стійке, безумовне і в той же час небезпечне, ніж архетипи. До архетипової цілісності всьому науковому управлінському дискурсу не вистачає рефлексивної складової, тобто матеріалу, який би стимулював здатність суб'єкта побачити у своїх глибинах своє "друге Я" в якості правдивого критика і друга, музи і творця, мудреця і провидця. На відміну від традиційного управління "архетипове" потребує від людини (і спільноти) потреби і здатності до самобачення і самоуправління в напрямку повного, безумовного самоприйняття власної цілісності, з усіма її неочікуваними, цілющими, темними і світлими складовими, здатними створити справжнє життя у зовнішньому і внутрішньому світі.

Юнг вказує, що людське тіло являє собою цілий музей органів, кожний з яких має за плечима тривалу історію еволюції, – дещо подібне варто очікувати і від влаштування розуму¹. Дуже важливо зрозуміти, що Юнг мав на увазі психічну еволюцію, набагато древнішу, аніж еволюція Homo Sapiens². Таким чином, архетип є тенденцією до утворення образів-мотивів, які можуть в значній мірі коливатися в деталях, не втрачаючи при цьому своєї базової схеми. Наприклад, існує багато уявлень про ворожу істоту, але все психічне, що супроводжує цей мотив, залишається незмінним. Це відчуття страху, неприємні психофізичні прояви тощо). Невидимі, як Бог або радіація, архетипи сигналізують про себе в свідомості лише через певні образи, ідеї, почуття і відчуття. Це колективні універсальні патерни (моделі, схеми) або мотиви, що містяться в колективному несвідомому і є основними змістами релігій, міфологій, легенд і казок.

За Юнгом, в окремої людини архетипи проявляються в сновидіннях, мріях, видіннях. Вони є певною диспозицією, яка вибудовує в певні моменти життя людини впорядковуючі психічні елементи, символи, образи... Останні існують передсвідомо й утворюють структурні доміанти психічного взагалі. Говорячи мовою сучасної постнекласики, вони вибудовуються в певний текст, який стає фундаментальним інтерсуб'єктивним простором життя індивіда. Їх можна порівняти з кристалічними ґратками, неявно, але потенційно присутніми в маточному розчині. В якості апріорних обумовленостей архетипи являють собою психологічний, відомий біологам, феномен "стереотипу поведінки", який надає всім живим істотам їхні специфічні властивості.

Архетипу, де б він не з'являвся, притаманна потужна спонукальна сила, що завжди йде від несвідомого. Але в тих випадках, коли дія архетипу усвідомлюється, його пояснюють за допомогою нумінозності, тобто надлюдського, таємничого.

Узагальнюючи сенс вищесказаного, можна зробити висновок, що архетип має таке ж відношення до психічного, як інстинкт до тілесного, тобто архетип є регулятором психічного життя. Інстинкти і архетипи можна розглядати як взаємодію розуму і тілесності. Подібно до того, як інстинкти постулюються шляхом спостереження за самоафінністю в біологічній поведінці будь-якої особини даного виду, архетипи вимальовуються в результаті спостереження за автентичністю психічних сутнісних проявів людини – її поведінкою в різних ситуаціях, мімікою, жестами, стилем життя і праці, напрямів і сфер творчості, ціннісних пріоритетів і смаків тощо. *Архетип давніший від культури, так що він не передається традицією, міграцією або мовою.* Архетип – універсальна апріорна форма психіки і виникає (запускається) спонтанним способом повсюдно на Землі. Він є вічною готовністю до актуалізації тих чи інших психічних форм. Зустріч із ним завжди супроводжується сильним емо-

¹ Аналитическая психология. Гавистокские лекции., СПб.,1994.

² Человек и его символы. СПб., 1996.

ційним переживанням, що передає індивіду відчуття не буденної, а надбуденної, надособистісної енергії, певної сили, що перевершує індивідуальне звичне Я. Показниками в даному випадку можуть виступати переживання людини в храмі або на масовому мітингу. Архетипи можна впізнати у зовнішніх проявах, що пов'язані з основними й універсальними життєвими ситуаціями – народженням, шлюбом, материнством, смертю, розлученням, важливою втратою або раптовим "дивом" – коханням, наприклад.

За К.Г. Юнгом, архетипи – наче повітря, яким дихають усі і яке нікому не належить. Це позаособистісні комплекси психічних елементів, що утворилися і закріпилися в історії. Формування різноманітних форм життя, реакцій на подразнення і виклики, поведінки, мислення, матеріальної і духовної діяльності відбувалося поступово і закріплювалося в архетипах. Архетипи як колективно наслідовані форми сприйняття і розуміння – це психічні кореляти афективно заряджених інстинктивних переживань і установок, певна готовність знову і знову репродукувати в мисленні і поведінці одні й ті самі уявлення. В цьому плані колективна психіка не змінюється тисячоліттями, а архетип є організуючим принципом діяльності всього психічного. За допомогою цього поняття пояснювали світ античні філософи і роблять те ж саме сучасні³. Архетип як форма колективного несвідомого співвіднесена з тим, що древні називали зв'язком усього зі всім. Поняття архетипу корелює з холономним світоглядом, нелінійним, циклічним поглядом на життя. Цей феномен можна вважати соціальним кумулятивним феноменом, свого роду мотиваційним геном, який передає з покоління в покоління досвід, накопичений людством.

Аналіз архетипів становить досить адекватний *метод* дослідження минулого і майбутнього суспільних та індивідуальних утворень, який має необмежені можливості залежно від поставленої мети: від дослідження ментальностей великих соціальних епох, суспільств, спільнот, їх соціального руху через коригування психофізичного стану індивіда і до використання архетипових образів на ринку купівлі і продажу.

Психічні прояви несвідомого незмінні. Всі ситуації, що викликають інтенсивну емоційну реакцію, наприклад, небезпеку для тіла або душі, при повторенні стають джерелом виникнення архетипових мотивів. Колись віддрукувавшись, архетип починає грати роль фактора, що спричинює появу тих самих переживань. З'являючись, архетип потужно

---

³ Див.: К.Г.Юнг. Архетип и символ.- М.: Ренессанс, 1991;Воспоминания. Сновидения. Размышления. - К,1994; Синхроничность.- М.-К.,1997; Э.Нозель-Нойман. Общественное мнение: открытие спирали молчания. Пер. с нем.- М.: Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996; А.Шюц. Структура повседневного мышления // Социологические исследования. – 1988. - № 2; Е.М.Мелетинский. Аналитическая психология и проблема происхождения архетипических сюжетов. Бессознательное.Сб.- Новочеркасск, 1994, с.159-167; В.Одайник. Психология политики (под ред В.Зеленского).- М.,1996.

впливає на людину, яка починає відчувати нумінозний⁴ стан або, навпаки, сильну потребу в дії. Існує низка архетипових *символів, ситуацій, ідей і фігур*, які, в силу постійного переживання їх людством, набули характеру *психічних структур* і майже у всіх людей викликають подібну реакцію. Наприклад, архетипові *фігури*: мати, батько, дитя, дівчина, правитель, священнослужитель, лікар, учитель, чотири основні жіночі і чоловічі архетипи – фізично і сексуально привабливі чоловік або жінка, фатальна жінка і романтичний чоловік, мати з дитиною і діловий чоловік, мудрий старець і мудра бабуся тощо. Архетипові *ситуації*: народження, досягнення статевої зрілості, залицяння, статевий зв'язок, шлюб, смерть тощо. Архетипові *символи* численні, вони є складовим матеріалом міфології, релігії, сновидінь, мистецтва і літератури – від універсального Ін-Ян (що символізує головний принцип життя на Землі – дихотомічність) через закодовані мандали і до психоформ (квадрат, трикутник, зигзаг, коло, прямокутник); не кажучи вже про числовий ряд. Архетипові *Ідеї*: секуляризовані і абстрактні версії або розвиток в інших сферах символічних тем... Впливові наукові ідеї, як правило, мають своїм початком символічне джерело: лібідо – *мана*; ідея Першопричини – *Бог*, Церква як віросповідна єдність – *Рай*...

Прикладом архетипової ситуації є подія 2005 року в Україні під назвою "Майдан". *Сильні і в цілому високі переживання*, потреба в дії і сильний викид психічної енергії під впливом конфлікту протилежностей. *Мати й батько* (Тимошенко і Ющенко). *Народження* (нового життя, нових стосунків між народом і владою, між людьми взагалі, братання) і *смерть* (кучмізму, безнадії, неволі, тоталітаризму...). Есхатологічні символи численних міфів і казок: *герой* (Ющенко), *дракон* (Янукович) і *народ*. *Мана* – особи на трибуні. *Бог* (помагав, було тепло і кров не пролилася). *Рай* (райська аура на Майдані, райські події, взаємини, раювання попереду)...

Механізм активізації архетипу. Класики психоаналізу вирішують проблему активізації архетипу через феномен лібідо. Юнг підходить до цієї проблеми через поняття лібідо, яке, на відміну від лібідо Фрейда, не зводиться до сексуального інстинкту, а визначається як загальний життєвий інстинкт або "*психічна енергія*". Енергії немає, якщо немає напруження між протилежностями. Джерелом психічної енергії, з якої народжується соціальне, є напруження між матерією і духом, між глибоко примітивною природою новонародженого і його високодифе-

---

⁴ Слово "нумінозний" ввів у науку німецький богослов, дослідник історії і феноменології релігії Р.Отто (1917р., кн."Святе"). Ввів для того, щоб визначити священне за винятком морального і раціонального фактора. Нумінозне, за Отто, це екзистенційний досвід духовної людини, який є основою віри і викликає до реальності обидва краї дихотомії "притяжіння" (*misterium fascinans*) – "відштовхування" (*misterium tremendum*). Досвід, який, за Отто, здатний передбачати і який є прагматичним засобом розпізнавання смислів.

ренційованою спадковістю (інстинктивна природа зіштовхується з успадкованим досвідом предків), між батьками і суспільством. Не можна уникнути конфлікту між інфантильною інстинктивністю й етикою, що і є джерелом психічної енергії. Психологічним механізмом, який трансформує надлишкову психічну енергію в явища соціальні, є *символ*. Символ як ідея, що може дати еквівалентний вираз енергії і спрямувати її в нову форму. Таку функцію відводу зайвої психічної енергії виконують магичні ритуали і вольові акти. Саме символи є чинником формування обшин, творення психічних і організаційних засад суспільного життя.

Душа первісної людини колективна. В первісній спільноті не існувало помітної різниці між людьми в когнітивному, емоційному і поведінковому плані. Навпаки, будь-яка відмінність, відхилення викликало паніку, страх і ворожість. Так зване "підключення" людини до колективного несвідомого можна спостерігати у ситуаціях масового скупчення людей – релігійні або церковні обряди, Майдани, демонстрації, численні "розслабляючі" тусовки тощо. Людина повністю підкорюється (навіювання) тут заведеному сценарію, нормам поведінки, порядку. При цьому спрацьовує також і психотерапевтичний механізм: людина, поєднавшись з іншими в єдиному переживанні дійства, отримує можливість хоча б на деякий час позбутися власних комплексів, страхів, тривоги, безпорадності тощо. У гурті спокійніше, легше, не треба думати про власний вибір. Але за це треба платити і такою платою є підкорення тим властивостям натовпу, про які писали Бехтерев, Сікорський, Лебон, Фройд, Московічі, Каміллері та ін. На цьому побудовані основні принципи управління масами. І сила сугестії проявляється тією мірою, якою маніпуляторам вдається вгадати, на які саме архетипи, міфологічні образи і сюжети треба зробити наголос. При правильному попаданні відбувається негласне кодування взаємодії з близькими серцю архетипами – батька, матері, воїна тощо.

Проте, за Юнгом, *саме індивідуальність здатна виконувати роль мотора, що генерує надлишкову психічну енергію*. Саме індивідуальність завжди була центром, навколо якого обертаються вищеназвані протилежності і напруженості – духу і матерії, інстинкту і спадковості, індивідуального і групового. Але індивідуальний престиж у первісних спільнотах міг утворитися тільки в результаті колективного компромісу. Спільноті була потрібна магично ефективна особистість (завдяки тій ролі, яку магія або воля виконує в процесі спрямування надлишкової психічної енергії), яку вона всіляко оберігала, бо для примітивних спільнот індивідуальна ініціатива була цінністю, яку не можна допустити до розчинення в колективній душі. Певні ритуали і табу утримували лідера від психічної регресії і зобов'язували його (під страхом драконівських мір) виконувати свої унікальні функції.

Без відповідних "драконівських" засобів і опори на колективне психічне не може ефективно працювати будь-яка влада і в сучасних суспільствах, про що засвідчив, наприклад, розпад СРСР.

Дані опитувань свідчать, що дуже мало людей в Україні вважає індивідуальне самовдосконалення суттєвим чинником соціального успіху. Втім, вся психологічна класика доводить саме цю тезу: тільки на шляху індивідуації можливий прорив з тупика, в якому опинилося людство зі своїми -ізмами та їх масовими апологетами.

Ті чи інші структури колективного несвідомого здатні активізуватися моментально за наявності відповідної ситуації. *Психологічний механізм активізації цих структур один, а от форми прояву залежать від багатьох чинників – ситуації, виду і типу групи, рівня довіри або пізнання свідомістю пластів колективної психіки, тобто рівня відношення свідомого до несвідомого в психіці індивіда або групи.*

Психологічний механізм активізації колективних пластів психічного базується, з одного боку, на інстинктивній його природі (архетипи – це соціальний інстинкт), а з другого, на рівні адекватно усвідомленого пізнання і прийняття людиною або групою своїх психічних і соціальних можливостей. *Чим нижчий рівень автентичності, самототожності, психосоціальної зрілості, тим потужніше оволодіває людиною (або спільнотою) інстинкт, тим швидше і глибше занурюються вони в готові форми архетипових сюжетів, що має в своєму розпорядженні колективна психіка.*

Так чи інакше, а наукова і практична цінність поняття "архетип" не викликає сумнівів. У науковій рефлексії з'явилася можливість, з одного боку, виокремити, а з другого – поєднати в тій чи іншій пропорції набуту індивідуальність і позаіндивідуальну всезагальність, усвідомлене і підсвідоме, суб'єктне і позасуб'єктне. *У глибині кожного з нас є архетиповий потенціал розвитку, індивідуальні психічні даності і можливості наповнення цих даностей (психофрактали), психологічні умови і перспективи реалізації всього потужного психічного фундаменту. Все це перебуває в обрії уваги архетипового менеджменту.*